

Saturs

Priekšvārds latviešu izdevumam	7
1. Ievads	10
2. Par cilvēktiesību vēsturi	15
2.1. Cilvēktiesību ideju vēsturiskās saknes	15
2.2. Cilvēktiesību sociālvēsturiskais konteksts	23
2.3. Cilvēktiesības un nacionāla valsts	35
3. Cilvēktiesības starptautiskajā sabiedrībā	42
3.1. Cilvēktiesības modernajās starptautiskajās tiesībās	42
3.1.1. Apvienoto Nāciju Organizācijas Statūti	43
3.1.2. Vispārējā cilvēktiesību deklarācija	48
3.1.3. Globālā cilvēktiesību aizsardzība	52
3.1.4. Reģionālā cilvēktiesību aizsardzība	64
3.2. Cilvēktiesības starptautiskajā politikā	67
3.2.1. Starptautiskie cilvēktiesību režīmi	67
3.2.2. Daudzpusējā un divpusējā cilvēktiesību politika	70
3.3. Cilvēktiesības pārnacionālajā nevalstiskajā sektorā ...	78
3.3.1. NVO un starptautisko tiesību attīstība	79
3.3.2. NVO un starptautiskā cilvēktiesību politika	80
3.4. Cilvēktiesības starp nacionālu valsti un starptautisko sabiedrību	84
4. Domstarpības globālajā cilvēktiesību diskursā	88
4.1. Par cilvēktiesību saturu	88
4.2. Par cilvēktiesību pamatojamību	93
4.3. Par cilvēktiesību starpkultūru piemērojamību	102
5. Ieskats – par cilvēktiesību ambivalenci	108

Pielikums. Vispārējā cilvēktiesību deklarācija	111
Saīsinājumi.....	118
Glosārijs	120
Literatūra.....	123

Priekšvārds latviešu izdevumam

Cilvēktiesības pašlaik ir konjunktūras augstākajā punktā. Pasaules kara un holokausta pieredzē dzimusī ideja par cilvēktiesību internacionalizēšanu, kurai gadu desmitiem ilgi vajadzēja atkāpties aukstā kara ģeopolitiskās realitātes priekšā, pēc sociālisma sabrukuma 1989./1990. gadā piedzīvoja necerētu uzplaukumu. Starptautiskās cilvēktiesību aizsardzības tālāka attīstība Apvienoto Nāciju Organizācijas ietvaros, neskaitāmu nevalstisko organizāciju aktivitātes, jauns konstitucionālo reformu vilnis visā pasaulē un konstitucionālo tiesu nostiprināšana ir pierādījums konjunktūrai, kādu kopš tā laika bauda cilvēktiesību tēma. Kā rāda ieskats Vīnes Cilvēktiesību konferences (1993) programmā, šai konjunktūrai ir daudzveidīgas tematiskas šķautnes: tās dienas-kārtībā bija domstarpības starp kultūrām par cilvēktiesību universālumu, kā arī sievietes, bērnu, viesstrādnieku, minoritāšu un pirmiedzīvotāju cilvēktiesību aizsardzības pastiprināšana. Un līdz ar Vīnē pieņemto lēmumu par Cilvēktiesību augstā komisāra amata ar sēdekli Ženēvā izveidi, kā arī vēlāk ar starptautisko kara noziedznieku tribunālu nodibināšanu un ar humanitārajām intervencēm sodīšana par cilvēktiesību pārkāpumiem ir ieguvusi jaunu veidolu.

Arī Eiropai Dzelzs priekškara krišana, kas laika ziņā sakrita ar Franču revolūcijas 200.jubileju, nozīmēja jaunu fāzi cilvēktiesību tiesiskajā un politiskajā īstenošanā. Līdz ar Eiropas Drošības un sadarbības konferenci, bet vēlāk ar Eiropas Drošības un sadarbības organizāciju (attiecīgi EDSK un EDSO) tiesību dialogam starp Rietumiem un Austrumiem jau bija sagatavota institucionāla platforma. Tā atviegloja Rietumu liberālas tiesiskas valsts modeļa ātru pārņemšanu postsociālisma valstu konstitūcijās. Vienlaikus tā padarīja iespējamu to, ka jaunie cilvēktiesību jautājumi, kas radās šajās valstīs, tūlīt pārvērtās par visas Eiropas kopēju lietu. Tas it īpaši attiecas uz etnisko un nacionālo minoritāšu situāciju, kas bija saasinājusies pēc Padomju Savienības sabrukšanas, jaunu valstu izveidošanās un nacionālistisko kustību pastiprināšanās. EDSO ietvaros atsevišķs augstais komisārs specializējās nacionālo minoritāšu jautājumos. Strauji ar jaunām dalībvalstīm paplašinātā Eiropas Padome pieņēma Reģionālo vai minoritāšu valodu hartu (1992) un Vispārējo konvenciju par nacionālo minoritāšu aizsardzību (1995). Un Eiropas Savienība savos Kopenhāgenas kritērijos (1993) minoritāšu cilvēktiesību aizsardzību

noteica par jauno dalībvalstu iestāšanās nosacījumu. To, ka tiesību attīstību postsociālisma valstīs jūtami ietekmē jaunais Eiropas cilvēktiesību režīms, kura mehānismi balstās gan uz normatīvo spiedienu, gan materiālo stimulu, ļoti uzskatāmi parāda Latvijas piemērs ar likumdošanu valstspiederības un valodu tiesību jomā. Taču arī vecajās dalībvalstīs jaunais Eiropas cilvēktiesību režīms saasināja uzmanību uz reģionālo minoritāšu, migrantu un bēgļu tiesībām tikt pasargātiem no diskriminācijas.

Paralēli to politiskajai konjunktūrai uzmanība cilvēktiesībām pēdējos divos gadu desmitos ir pieaugusi arī starptautiskajā zinātniskajā literatūrā. Šeit dominē tiesību, respektīvi, starptautisko tiesību un politiskās filozofijas disciplīnas. Ja pirmā pievēršas normu interpretācijai globālajās un reģionālajās cilvēktiesību aizsardzības sistēmās, tad otrā koncentrējas uz cilvēktiesību universālās piemērojamības pamatošanu. Diskusijās dominē pilsonisko aizsardzības tiesību liberālās koncepcijas, kas jau no pirmsākumiem bija raksturīgas ASV konstitucionālajai tradīcijai. Pretstatā šo abu disciplīnu pieejai šī grāmata piedāvā nedaudz citu, proti, sociālo zinātņu skatījumu uz cilvēktiesībām. Ja etnoloģija, socioloģija un politikas zinātne šo tēmu ilgu laiku bija atstājušas novārtā, tad tagad tās sāk intensīvi nodarboties ar varas, normu un kultūras attīstību, kas ir saistīta ar cilvēktiesību globālo izplatību un lokālo apgūšanu. Šīs grāmatas mērķis ir plašai publikai padarīt pieejamu daļēji stipri specializēto sociālo zinātņu pētījumu par cilvēktiesībām. Ar to tiek saistītas cerības, ka beidzot arī sociālo zinātņu skatījums varētu dot savu pienesumu kritiskam skaidrojumam par cilvēktiesību nozīmi modernajā pasaules sabiedrībā.

Tas, ka šī grāmata tagad pieejama arī latviešu valodā, autoram ir gan iemesls lielam priekam, gan arī apstiprinājums tam, ka šobrīd pastāv liela nepieciešamība pēc šāda veida sociālo zinātņu skatījuma. Tādēļ autors bez vilcināšanās piekrita tulkojumam latviešu valodā, kaut gan 2005.gadā iznākušajam pirmizdevumam, kas izmantots šajā tulkojumā, vietām būtu nepieciešama zināma aktualizēšana. Tas, pirmkārt, attiecas uz dažiem reālas attīstības aspektiem, īpaši Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālās Asamblejas 2006. gada martā nodibināto Cilvēktiesību padomi, kas pārņēma kādreizējās Cilvēktiesību komisijas uzdevumus un turklāt izvērta plašākas aktivitātes minoritāšu aizsardzībā, pirmiedzīvotāju tiesību un sociālo tiesību jomā. Otrkārt, būtu vajadzējis aktualizēt arī zinātniskās

literatūras apskatu, kas socioloģijā, piemēram, pievēršas starptautisko cilvēktiesību konvenciju ratifikācijas paradoksālajām sekām, etnoloģijā orientējas uz globāli izplatīto cilvēktiesību atšķirīgo lokālo skaidrojumu vai filozofijā diskutē par cilvēktiesību minimālajiem noteikumiem, kā to, piemēram, dara Džeimss Grifins (*James Griffin*). Taču, lai cik svarīga arī nebūtu šī aktualizējamā informācija, tā minimāli ietekmē uz sociālajām zinātnēm balstīto argumentācijas līniju, kas grāmatā ir konsekventi ievērota. Līdz ar to autors cer, ka grāmata izraisīs akadēmiskas un publiskas diskusijas par cilvēktiesībām Latvijā.

Šī priekšvārda noslēgumā vēlos izteikt vairākas pateicības. Pateicos *Campus* izdevniecībai Frankfurtē pie Mainas par tās gatavību sadarbībai, nododot tulkošanas tiesības, kā arī Vācijas Akadēmiskajam apmaiņas dienestam¹ (DAAD) Bonnā par finansiālu atbalstu. Taču it īpaši pateicība ir jāizsaka profesorei Sanitai Osipovai (Latvijas Universitāte), kura bija iniciatore šīs grāmatas tulkojumam latviešu valodā un ar lielu ieinteresētību vadīja šo tulkošanas projektu.

Getingenē, 2009. gada martā

Matthias Kēnigs (*Matthias Koenig*)

---

¹ Red. piezīme – vācu. val. – *Der Deutsche Akademische Austauschdienst*.

1. Ievads

Cilvēktiesības, kas 1948. gada 10. decembrī ir proklamētas Apvienoto Nāciju Organizācijas *Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā*, 20. gadsimtā visā pasaulē ir kļuvušas par politiskās darbības atskaites punktu. Rietumu demokrātijās konfliktus par politisko līdzdalību, sociālo taisnīgumu un kultūras identitāti jau sen saista ar cilvēktiesību ideju. Tāpat demokratizācijas kustības Latīņamerikā, Austrumāzijā un Austrumeiropā, atsaucoties uz cilvēktiesībām, leģitimēja savas prasības pēc autoritāro režīmu izbeigšanas. Un kopš aukstā kara beigām, kā to nesenā pagātnē parāda karš Irākā, vairāk netiek izslēgta arī militāra intervence kā līdzeklis, lai panāktu demokrātijas, cilvēktiesību un brīvības īstenošanu. Protams, joprojām pastāv genocīds, spīdzināšana un citas valstiskās patvaļas formas, taču cilvēktiesību pārkāpumus un cilvēka cieņas neievērošanu nosoda liels skaits starptautisku nevalstisku organizāciju, tiem pievērsta liela mediju uzmanība, un tie tiek pakļauti starptautiskās sabiedrības tiesiskām un politiskām sankcijām. Līdz ar to cilvēktiesības, kas Franču revolūcijas laikā un tai sekojošā nacionālo valstu laikmetā lielā mērā tika pielīdzinātas pilsoņu tiesībām, mūsdienās ir institucionalizētas ārpus nacionālās valsts.

Cilvēktiesību ideja un tās institucionalizēšanas tiesiskās, politiskās un sociālās formas ir izraisījušas arī virkni strīdu un konfliktu. Strīdus punkti skar spriedzi starp starptautisko cilvēktiesību aizsardzību un valsts suverenitāti, pretrunām starp atsevišķām cilvēktiesībām, to savienojamību ar demokrātijas principu un attiecībām starp cilvēktiesību universālo piemērojamību un kultūras daudzveidību. Cilvēktiesību nozīmības pieaugums pasaulē līdz šim ir nesis sev līdzīgu jaunas neskaidrības. Šīs grāmatas mērķis ir palīdzēt orientēties šajā situācijā.

Pirmo ieskatu daudzveidīgajās problēmās cilvēktiesību jomā mēs gūstam jau tad, ja mēģinām izprast cilvēktiesību jēdziena struktūru, neiedziļinoties vēl konkrētu tiesību saturā. Parasti ar cilvēktiesībām apzīmē tās tiesības, kuras visi cilvēki drīkst izmantot tikai tāpēc, ka viņi ir cilvēki. Turklāt lielākoties pastāv intuitīvs priekšstats par to, ko un no kā var prasīt uz šo tiesību pamata. Pastāv pārliecība, ka cilvēkam ir jābūt tiesīgam no valsts varas prasīt paša dzīvību, sava ķermeņa neaizskaramību, apziņas brīvību un tamlīdzīgi.

Tieši šī cilvēktiesību parastā izpratne norāda uz to, ka cilvēktiesību jēdziens, tāpat kā **tiesību** jēdziens vispār, ir jēdziens, kas norāda uz attiecībām (sal. līdzīgi *Gewirth* 1982, 2. un nākamās lpp.). "Tiesības" apzīmē sociālas attiecības starp divām iesaistītām personām – tiesīgo subjektu² jeb tiesību subjektu un pienākumu subjektu.³ Šīm attiecībām ir raksturīgi, ka tiesīgais subjekts vērs pret pienākumu subjektu tādu pamatotu un subjektīvu tiesību prasīt konkrētu objektu (tiesību saturu), kuras ievērošanu nepieciešamības gadījumā var panākt (tiesību īstenošana). **Cilvēktiesību** īpatnība, kas tās atšķir no citām subjektīvām tiesībām, ir tas, ka tās ir pamatotas tikai ar cilvēka eksistenci kā tādu un ir absolūti subjektīvas tiesības. Tāpēc cilvēktiesību parasto izpratni pagaidām varētu precizēt šādi: cilvēktiesības apzīmē prasījuma tiesības uz konkrētiem objektiem, ko personas, pamatojoties tikai uz to, ka ir cilvēki, vērs pret citām personām un kuru ievērošanu nepieciešamības gadījumā tie var panākt.

Šī uz attiecībām norādošā jēdziena struktūra rada virkni jautājumu, kas izskaidro neskaidrības cilvēktiesību diskursā. Tā, pirmkārt, **tiesīgo subjektu** jeb tiesību subjektu kategorija nav tik skaidri definēta, kā tas varētu likties, uzzinot, ka tiek norādīts, ka tas ir cilvēks. Ne vēsturē, ne kultūrā nav noteikts, kas vispār ir cilvēks (Vai arī vergi? Arī cilvēki ar citu ādas krāsu? Arī sievietes? Arī nedzimušie? Arī mirstošie?). Katrā ziņā var saskatīt vispārēju attīstības virzienu priekšstatos par to, ko vajadzētu uzskatīt par cilvēku: universālā jēdziena "cilvēks" izmantošana ir tendēta drīzāk uz cilvēktiesību tiesīgo subjektu kategorijas paplašināšanu nekā sašaurināšanu. Turpretim joprojām strīdīgs ir jautājums, vai tikai atsevišķi indivīdi vai arī grupas (kā, piemēram, etniskās minoritātes vai pirmiedzīvotāji) var pretendēt uz cilvēktiesībām.

Otrkārt, skaidri nav definēta arī **pienākumu subjektu** kategorija, tāpat tās personas, pret kurām tiek vērstas prasības un kurām līdz ar to ir atbilstoši, "korelatīvi" pienākumi. Vispārīgi pienākumu subjekti ir virskundzības attiecībās ar cilvēktiesību tiesīgajiem subjektiem. Tomēr tas var būt ļoti dažādi, vai tās balstās uz fizisko spēku, ekonomisko nevienlīdzību vai kādu citu varas formu. Vēsturiski vispirms tie bija feodālie kungi, tad suverēnās teritoriālās valstis, no kurām pavalstnieki pieprasīja sev tiesības. Konstitucionālā valstī pamattiesības ieguva arī netiešu iedarbību uz pilsoņu savstarpējām attiecībām. Pēdējā laikā pie

² Red. piezīme – vācu. val. – *der Rechtssträger*.

³ Red. piezīme – vācu. val. – *der Rechtsadressat, der Adressat*.

cilvēktiesību pienākumu subjektiem pieskaita ne tikai valstis, bet arī valstu savienības un pārnacionālus uzņēmumus.

Treškārt, mūsu līdzšinējā jēdziena definīcija vēl atstāj neatbildētu jautājumu, kas ir **sankcionējošā vara**, ar kuras palīdzību tiesīgie subjekti kā cilvēki panāk savu prasību izpildi no pienākumu subjektiem, tātad efektīvi var īstenot savas tiesības. No vienas puses, ar to tiek domātas neatkarīgas tiesas, kas ar saviem spriedumiem nodrošina cilvēktiesību faktisku īstenošanu. Turklāt šo tiesu attiecībās ar valsts varu pastāv ievērojamas vēsturiskas un kultūras atšķirības. Dažās valstīs pastāv neatkarīgas konstitucionālas tiesas, citās tās nepastāv; un, kamēr indivīdi jau ilgstoši ir varējuši vērsties tikai savas valsts tiesās, 20. gadsimtā ir radušās starptautiskas tiesas, kas pamatos izmaina attiecības starp valsti un indivīdu. Visos šajos gadījumos cilvēktiesības parādās kā legāli kodificētas un tiesā aizstāvas⁴ tiesības. Turpretī, no otras puses – un tieši šeit parādās cilvēktiesību jēdzienam raksturīgā daudznozīmība – bieži par cilvēktiesībām runa ir arī tad, kad no cilvēka esības izrietošās prasījuma tiesības tiek pamatotas *nevis* ar faktiski spēkā esošajām tiesībām, bet gan balstās vienīgi uz morālā diskursa autoritāti. Šādā nozīmē cilvēktiesības ir publiski komunicētas morālas prasījuma tiesības, kam visupirms *jātiek* pārveidotām par legālām un tiesā aizstāvamām tiesībām, tātad "jātiek pozitīvētām". Tieši no šīs **morālo un juridisko tiesību** divējādās nozīmes, no idejas un tiesībpolitiskās instancionalizēšanas cilvēktiesības iegūst sev raksturīgo dinamiku un pretrunību.

Taču uz ko cilvēkiem kā cilvēkiem vajadzētu būt tiesībām vai, citādi formulējot jautājumu: kāds ir **tiesību saturs**, ko sevī ietver cilvēktiesību jēdziens? Ja, piemēram, ieskatās *Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā* (sk. pielikumu), tad redzams, ka blakus dzīvībai, brīvībai un drošībai kā par tiesību objektiem runa ir arī par darbu, vienādu atalgojumu, izglītību un līdzdalību kultūras dzīvē. Tiesību klasificēšanai parasti tiek izmantots juridiskais iedalījums aizsardzības, līdzdalības un izpildījuma tiesībās⁵. Tas norāda, ka dažām tiesībām ir jāgarantē brīvība no politiskās varas, citām – līdzdalība tajā, bet vēl citām – tās atbalsts un tādējādi tās pienākumu subjektam rada atšķirīgus korelatīvus pienākumus. Līdzīgs

⁴ Red. piezīme – *justiziabel* – vācu val.; *justiciable* – angļu val.

⁵ Šo nošķirumu – latīniski: *status negativus, activus un positivus* – ieviesa vācu konstitucionālo tiesību zinātnieks Georgs Jelineks (*Georg Jellinek*) ar savu subjektīvo tiesību sistēmas koncepciju (*Jellinek, 1905.*). Kā ceturtais veids juridiskajās diskusijās tiek minētas "procesuālās tiesības".

nošķiruma kritērijs ir iedalījumam "negatīvajās" un "pozitīvajās" tiesībās. Apvienoto Nāciju Organizācijas ietvaros tiek runāts arī par trīs cilvēktiesību "paaudzēm": pirmās paaudzes pilsoniskajām un politiskajām tiesībām, otrās paaudzes ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām, kā arī par solidaritātes jeb trešās paaudzes tiesībām. Tas, cik pamatoti ir šie nošķirumi, ir, kā mēs redzēsim, diskutabli. Tie nevar galīgi nodefinēt cilvēktiesību saturu, jo universālisma impulsi rada tādu cilvēktiesību attīstības dinamiku, kurā sociālās kustības formulē arvien jaunas prasības. Tomēr cilvēktiesību saturs ir nevis jebkāds, bet gan to var precizēt aptuveni tā, ka cilvēktiesības principā ir vērstas uz brīvību un autonomiju. Cik daudzveidīga ir vēsturiskā pieredze ar varu, tik daudzveidīgas ir arī kā cilvēktiesības izteiktās prasības uz emancipāciju.

Cilvēktiesības ir prasība pēc brīvības un autonomijas (tiesību saturs), ko cilvēki (tiesīgie subjekti) tikai tāpēc, ka viņi ir cilvēki, balstoties uz sankcionējošām tiesiskām vai morālām autoritātēm, var vērst pret varas institūcijām (pienākumu subjektiem) un panākt to ievērošanu.

Cilvēktiesību jēdziena uz attiecībām norādošā struktūra atklāj virkni problēmu. Uz kādu varas un netaisnības pieredzi reaģējot, ir radušās prasības pēc cilvēktiesībām? Kā tiek pamatota to leģitimitāte? Kā tās tiek institucionalizētas? Un vai (kā) tās maina attiecības starp cilvēkiem? Tie visi ir jautājumi, par kuriem šī grāmata sniegs pirmo pārskatu.

Grāmatā uzsvars nav likts tik daudz uz zināšanām par konstitucionāli garantēto pamattiesību un starptautiskajās tiesībās kodificēto cilvēktiesību juridiskajām detaļām (sal. *Buergenthal* 1995; *Schilling* 2004). Tāpat centrālais punkts nav cilvēktiesību filosofiskie pamatojumi (sal. *Bielefeldt* 1998; *Brieskorn* 1997). Daudz vairāk grāmatā tiks sniegts ieskats par cilvēktiesību sabiedriskajiem nosacījumiem, to institucionalizēšanas formām un to ietekmi uz sociālajām attiecībām. Lai gan, protams, ir jāapskata arī juridiski un filosofiski jautājumi, grāmata ir visplašākajā nozīmē orientēta uz *sociālajām zinātnēm*. Turklāt mērķis nav sniegt izsmeļošu pārskatu par gandrīz nepārredzamo literatūru par cilvēktiesībām vēsturiskajos, socioloģiskajos, politoloģiskajos un etnoloģiskajos pētījumos. Tāpat netiek izvirzītas pretenzijas sniegt savu

teoriju par cilvēktiesībām. Daudz vairāk mērķis ir likt lasītājam un lasītājiem sajūst cilvēktiesību idejas un institucionālās realitātes rašanās un attīstības sabiedriskos kontekstus un līdz ar to palīdzēt viņiem pašiem veidot patstāvīgu un kritisku spriedumu par, iespējams, vienu no mūsdienu svarīgākajiem jēdzieniem.

Tāpat uzreiz sākumā ir jāuzsver, ka grāmata ir ne tikai uz sociālajām zinātnēm vērsta, bet uzsvars tajā tiek likts arī uz cilvēktiesību institucionalizēšanu *starptautiskajā sabiedrībā*.⁶ Cilvēktiesību ciešā sasaiste ar pilsonību klasiskā nacionālā konstitucionālā valstī, kura veidojusi filosofisko domu no jaunajiem laikiem Eiropā līdz mūsdienām, pateicoties 20.gadsimtā notikušajai cilvēktiesību internacionalizēšanai, ir mazinājusies. Cilvēktiesības ir kļuvušas par starptautisko tiesību, starptautiskās politikas un pārnacionālo nevalstisko organizāciju jautājumu. Vērst uzmanību uz šīm cilvēktiesību institucionālo formu pārmaiņām ir šīs grāmatas galvenais mērķis. Tāpēc vispirms īsi tiks atspoguļotas cilvēktiesību ideju vēsturiskās saknes un tiks ieskicēti sociālvēsturiskie attīstības posmi to politiski tiesiskajai institucionalizēšanai nacionālā valstī Eiropā (2. nodaļa). Pēc tam plašāk tiks aplūkoti 20.gadsimtā notikušās cilvēktiesību institucionalizēšanas tiesiskie, politiskie un nevalstiskā sektora aspekti (3. nodaļa). Balstoties uz iepriekšminēto, tiks apskatīti aktuālie strīdus jautājumi par cilvēktiesību saturu, pamatojamību un starpkultūru piemērojamību (4. nodaļa), lai noslēgumā diskutētu, ciktāl cilvēktiesības, kā reiz formulējis kādreizējais Apvienoto Nāciju Organizācijas ģenerālsēkretārs Butros Butros-Gali (*Boutros Boutros Ghali*), kalpo kā "cilvēces kopīga valoda" un vai tā patiešām ir emancipējoša valoda (5. nodaļa).

---

⁶ Red. piezīme – jēdziens "starptautiskā sabiedrība" šajā grāmatā tiek lietots plašākā nozīmē, aptverot ar to ne tikai valstis, bet arī citus subjektus, kas darbojas starptautiskā līmenī, kā, piemēram, starptautiskas nevalstiskas organizācijas.

2. Par cilvēktiesību vēsturi

Klasiskie priekšstati par cilvēktiesībām, kurus formulēja un sistematizēja tādi filosofi kā Loks, Ruso un Kants, līdz šim veido mūsu politisko leksiku un līdz ar to mūsu politiskās rīcības iespēju repertuāru. Vienlaikus tie atspoguļo varas attiecību strukturālās izmaiņas, kuru rezultātā cilvēktiesības tika institucionalizētas kā pilsoņu tiesības. Tāpēc, apskatot cilvēktiesību vēsturiskās saknes, visu laiku redzeslaukā jāpatur divas dimensijas: ideju un sociālvēsturiskā dimensija. Abās parādās tas, ka cilvēktiesības ir revolucionāras izlaušanās uz Eiropas mūsdienu laikmeta rezultāts. Taču vēlāk kļūst arī skaidrs, ka šis mūsdienu laikmeta projekts līdz ar nacionālas valsts izveidošanos Eiropā ieguva tādu institucionālu formu, kuras rezultātā cilvēktiesību universālā piemērojamība sākotnēji tika realizēta tikai daļēji.

2.1. Cilvēktiesību ideju vēsturiskās saknes

Ievadā jau tika konstatēts, ka cilvēktiesību jēdzienā ir ietverta spriedze starp morāli un tiesībām. Ar cilvēktiesībām apzīmē prasības, kas ir balstītas uz spēkā esošajām tiesībām, taču to leģitimitāte ir pamatota augstākā normatīvā kārtībā. Tāpēc ideju vēstures perspektīvā vispirms jājautā par mums pazīstamo priekšstatu izcelsmi, spēkā esošās tiesības vispār var tikt kritizētas morāles principu gaismā. Līdz ar to mēs atduramies pret ass laikmeta civilizācijām, kas radušās pirmajā gadu tūkstoši pirms mūsu ēras.⁷ Šajās civilizācijās, kas būtībā bāzējās uz lielajām pasaules reliģijām, tika attīstīti priekšstati par metafizisku un

⁷ Ass laikmeta jēdziens saistīts ar Karla Jaspersa (*Karl Jasper*) vēstures filosofiju un pagājušajos gadu desmitos kalpoja kā izejas punkts starpdisciplinārai vēsturiski salīdzināmai civilizācijas pētniecībai sociologa Maksa Vēbera (*Max Weber*) tradīcijās. Savā darbā "Human Rights in Comparative Perspective" (Cilvēktiesības salīdzinošā perspektīvā – red. piezīme) (*Eide/Hagtvet* 1992, 93.–112. lpp.) Šmuels N. Aizenštats (*Schmuel N. Eisenstadt*), nozīmīgākais šī pētniecības virziena pārstāvis, cilvēktiesību ideju izskaidrojis šādos ietvaros; sal. arī *Eisenstadt* 2000.

ētisku kārtību, kas tika pretnostatīta pastāvošajai sociālajai īstenībai. Šīs kultūras idejas, kas skaidri atšķiras no vecāka, mītiska pasaules skatījuma, formulēja un pamatoja jauna priesteru, praviešu vai intelektuāļu kārtā. Tādā veidā radusies spriedze starp pārlaicīgo un laicīgo, transcendentālo un pasaules kārtību dažādos variantos ir atrodama konfūcismā, hinduismā, budismā, jūdaismā, kristietībā un islāmā, kā arī antīkajā filosofijā. Visur tā rezultējās jaunā cilvēka izpratnē pašam par sevi, saskaņā ar kuru cilvēka eksistence tika skaidrota no transcendentālas kārtības viedokļa. Tā radīja arī jaunas varas leģitimācijas formas; politiskajam valdītājam tagad bija pienākums atskaitīties dabas, debesu, dievu vai Dieva iekārtas priekšā. Līdz ar to kopš ass laikmeta var kritizēt varu un spēkā esošās tiesības, balstoties uz transcendentiem taisnīguma principiem.

Vislielāko ietekmi uz Eiropas cilvēktiesību idejas vēsturi atstāja Senajā Grieķijā un Romā formulētais un kristietībā tālāk attīstītais nošķirums starp dabiskajām tiesībām un pozitīvajiem likumiem (sal. *Oestreich* 1968, 15.–24. lpp.). Grieķu sofisti 5.gadsimtā pirms Kristus argumentēja, ka visi cilvēki no dabas esot vienādi, un likumi, kas šo vienlīdzību ierobežo, kā, piemēram, verdzība, esot pretrunā ar dabu. Citi sofisti tomēr attaisnoja pastāvošo verdzību, postulējot dabisko nevienlīdzību starp cilvēkiem, īpaši starp helēņiem un barbariem. Abos gadījumos spēkā esošās tiesības tika kritizētas vai leģitimētas, pamatojoties uz augstākām, "dabiskām" tiesībām. Arī Platons un Aristotelis katrs savā veidā balstījās uz vispārējo cilvēka dabu, kuras īstenošanai ar likumiem regulētajai kopienai (*polis*) vajadzēja kalpot. Tomēr visupirms tas bija ar Cicerona, Senekas un Epiktēta vārdu saistītais agrīnais romiešu stoicisms (ap 100. gadu pirms Kristus – 100. gadam pēc Kristus), kurā tika formulēta ideja par cilvēku dabisko vienlīdzību un kurā šī ideja tika uzskatīta par universālu **dabisko tiesību** (*lex naturae*) sastāvdaļu. Šī ideja daļēji ir likta arī romiešu tiesību pamatā; *Institūcijās*, Austrumromas imperatora Justiniāna I kodifikācijas *Corpus Iuris Civilis* 3.daļā, ir atrodams pat priekšstats, ka visi cilvēki esot dzimuši brīvi. Stoiķu idejas vēlā antīkā laikmeta kristietībā saplūda ar Bībeles domu par cilvēku kā dieva attēlu (*imago Dei*), un viduslaikos teologi sholastiķi (Akvīnas Toms) to attīstīja tālāk idejā par cilvēka cieņu. Viduslaiku baznīcas juristi sistematizēja klasisko dabisko tiesību mācību un no romiešu tiesībās lietotā īpašuma jēdziena (*dominium*) pirmoreiz atvasināja sub-jektīvo tiesību (*ius*) jēdzienu (sal. *Tuck* 1979, 5.–31.lpp.). Balstoties uz šī pamata, agrajos

jaunajos laikos Eiropā varēja tikt noformulēta ideja par to, ka cilvēkam jau no dabas ir dotas noteiktas subjektīvas tiesības.

Ass laikmeta civilizācijās, kā mēs varam konstatēt, attīstījās jauni politiskās varas leģitīmācijas pamati. Uz varu un spēku dibinātās varas attiecības tika konfrontētas ar idejām par augstāku taisnīgumu, vienalga, vai ar to tika domātas idejas, kas būtu dieva atklātas, no dabas dotas vai arī ar saprāta palīdzību atklājamas. Eiropas cilvēktiesību diskursu īpaši ir iespaidojušas Senās Grieķijas un Romas un kristietības idejas par dabiskajām tiesībām. Ideālās un reālās kārtības atšķirību pavērtā varas kritikas iespēja bija pieejama arī citām ass laikmeta kultūrām ārpus Eiropas. Tā Ķīnas imperators atbilstoši konfūcisma mācībai bija debesu kārtības pārstāvis un viņam bija jāatskaitās tai, līdz ar to tirāniskai varas īstenošanai drīkstēja un vajadzēja pretoties. Līdzīgi arī islāmā dievišķās tiesības (*šariats*) ierobežoja politisko valdītāju patvaļu. Tieši šī padziļinātā kultūras gramatika izskaidro to, ka sākotnēji Eiropā formulētā cilvēktiesību ideja vēlāk spēja iekļauties arī kultūrās ārpus Eiropas, lai arī pieredzēja tur specifiskas pārvērtības (sal. 4.3.).

No dzimšanas piemītošo un ar pozitīvajām tiesībām aizsargājamo cilvēktiesību idejas patiesā dzimšanas stunda ir saistīta ar revolucionāro izlaušanos uz mūsdienu laikmetu, kas Eiropā un Ziemeļamerikā 16.–18. gadsimtā radās no kristietības iekšējām protesta kustībām. Šīs kustības no jauna formulēja un radikalizēja kristietības un seno laiku idejas. Kopš renesanses un humānisma laikiem cilvēka tēla individuālizēšana (sal. klasisko *Pico della Mirandola* 1496, vāciski 1988), Rietumu kristietības sašķelšanās Reformācijas rezultātā, pakāpenisks dabaszinātniskā pasaules skatījuma uzplaukums un, visbeidzot, Apgaismība ir būtiski veicinājuši politiskās varas leģitīmācijas pamatu maiņu. Vara vairs nevarēja tikt leģitimēta, atsaucoties uz dieva vai dabas uzdevumu, tai vajadzēja atrast pamatojumu laicīgajā pasaulē. Arī starpvalstu attiecību veidošanu starptautisko tiesību (*ius inter gentes*) pamatlicēji – Fransisko De Vitoria (*Francisco de Vitoria*), Fransisko Svaress (*Francisco Suarez*), bet, galvenokārt, Hugo Grocijs (*Hugo Grotius*) – jau iedīgli atbrīvoja no teoloģiskām premisām un nostādīja uz patstāvīgiem pamatiem. Izšķiroši bija tas, ka varu vairs nevarēja pamatot ar kvalitatīvām atšķirībām starp cilvēkiem, bet gan to vajadzēja atvasināt no vienlīdzīgu indivīdu brīvas gribas aktiem.

Balstoties uz dabisko tiesību tradīcijām, varas leģitīmācijas formulas agrajos jaunajos laikos Eiropā aizvien vairāk ieguva **līguma teorijas** formu (sal. *König* 1994). Šobrīd visietekmīgāko līguma teorijas

konceptiju ir radījis **Tomass Hobss** (*Thomas Hobbes*) (1588–1679). Reliģisko karu Eiropas kontinentā un domstarpību starp Anglijas karali un parlamentu, kuras beidzās ar pilsoņu karu, iespaidots, Hobss savā rakstā *De Cive*⁸ (1647) mēģināja pamatot stabilas valsts politiskās iekārtas pamatprincipus. Savā galvenajā darbā *Leviathan*⁹ (1651, attiecīgi 1658) viņš tos attīstīja līdz visaptverošai valsts teorijai.

Hobsa argumentācijas antropoloģiskās premisas ir cilvēka dabiskā brīvība un tā principiāli egoistiskā daba. Viņš balstās uz to, ka cilvēkam dabiskā stāvoklī piemīt gan ārēja darbības brīvība, gan arī iekšēja gribas brīvība, un līdz ar to viņam ir arī dabiskas tiesības uz visu. Esot atļauts viss, kas saprātīgā veidā kalpo indivīda pašsaglabāšanai. Indivīdu egoistiskā interese maksimāli palielināt varu tomēr novedot pie pastāvīgas konkurences situācijas un apdraudējuma, kas var beigties ar visu karu pret visiem. Hobss saskata izeju no šādas baiļu un neuzticības pilnas situācijas tajā, ka cilvēki, sekojot saprāta padomam, ievērotu dabiskos likumus, meklētu mieru un ar sabiedrisko līgumu atteiktos viens otra labā no savām dabiskajām tiesībām uz visu (sal. *Hobbes* 1966, 99. lpp. un nākamās). Tomēr šī līguma ievērošanu būšot iespējams panākt tikai tad, ja cilvēki piedevām pakļausoties kādam suverēnam, kas visiem varētu garantēt drošību un līdz ar to arī maksimālu pilsonisko brīvību. Tādējādi radusies mākslīgā persona esot valsts (turpat, 134. lpp. un nākamā).¹⁰ Pats suverēns, pēc Hobsa domām, nav saistīts ar sabiedrisko līgumu, taču viņa rīcībā ir spēka lietošanas monopols un drošības dēļ viņš ar likumu var atņemt dažas tiesības. Tātad izšķirošā sabiedrības stāvokļa pazīme Hobsam ir absolūtā valsts suverenitāte, neatkarīgi no pārvaldes formas. Tā izpaužas, piemēram, arī tajā, ka kristīgai valstij ir jānosaka dievkalpojuma ārējās dogmatiskās un kulta formas, kas ir jāievēro visiem pilsoņiem. Līdz ar to suverēns var atcelt cilvēka dabiskās brīvības. Tikai cilvēka ķermenis ir nepārkāpjama robeža viņa leģitīmajai varai – tajā var saskatīt fundamentālo tiesību uz ķermeņa neaizskaramību agrīnu formulējumu.

Hobsa iekārtas teorētiskā koncepcija, īpaši viņa uz līgumu balstītais valstiskuma teorētiskais pamatojums, ir pamats idejai par dabisko tiesību

⁸ Red. tulkojums – Par pilsoni.

⁹ Red. piezīme – Leviatāns.

¹⁰ Valsts mākslīgās personas attēls atrodams *Leviatāna* titullapas emblēmā; karaļa ķermenis šajā politiskās ikonogrāfijas meistardarbā sastāv no simtiem atsevišķu cilvēku un, vēzējot zobenu un bīskapa zizli kā politiskās un baznīcas varas simbolu, paceļas pār pilsētu un valsti.

un pozitīvo tiesību garantētajām tiesībām, kura apmēram vienu paaudzi vēlāk agrīnās Apgaismības ietekmē tika noformulēta Anglijā, kā arī Vācijā (Pufendorfs (*Pufendorf*), Tomāziuss (*Thomasius*), Volfs (*Wolff*)). Uz līgumu balstītā teorētiskā koncepcija par pāreju no dabiskā stāvokļa bez kundzības uz tiesiski veidotu sabiedrības stāvokli ieguva jaunu virzību. Kopš tā brīža attiecībā pret absolūto monarhiju izlēmīgi tika novilkta frontes līnija. Apgaismības politiskās filosofijas prominentākais pārstāvis bija **Džons Loks** (*John Locke*) (1632–1704). Kā Loks norādīja savā *Second Treatise of Government*¹¹ (1689), tad visi indivīdi kā Dieva radības dabiskajā stāvoklī ir brīvi un vienlīdzīgi. Savas pašsaglabāšanās dēļ viņu rīcībā bija dabiskās tiesības, no vienas puses – tiesības uz dzīvību, brīvību un īpašumu (*life, liberty, estate*), no otras puses – tiesības spriest tiesu savā lietā. Ar sabiedrisko līgumu indivīdi savas tiesības spriest tiesu savā lietā gan nodeva sabiedrībai, taču viņi paturēja savas trīs pamattiesības uz dzīvību, brīvību un īpašumu, tātad, iestājoties valstī, nekļuva beztiesīgi. Leviatāna vara tiekot ievērojami ierobežota ar šīm trim pamattiesībām. Tieši tas esot valsts mērķis – ar likumu palīdzību nodrošināt dzīvības un brīvības, un it īpaši arī privātīpašuma saglabāšanu.

Sākotnēji anonīmi publicētās *Second Treatise*¹² ideju pārņemšanas vēsture rāda, ka Loks ieņem prominentu vietu cilvēktiesību diskursa **liberālajā** tradīcijā. Tas, ka "visi cilvēki no dabas (esot) brīvi, vienlīdzīgi un neatkarīgi" (Loks 1977, 260. lpp.), ir tikai viens no Loka formulējumiem, kas tieši pārņemti vēlākajās cilvēktiesību deklarācijās. Īpaši nozīmīgs bija viņa tiesību uz īpašumu pamatojums, kurš tika atvasināts no dabā pastāvošo lietu iegūšanas īpašumā sava darba rezultātā. Loka izpratnē dabiskais stāvoklis, kurā jau ir attīstīta naudas saimniecība un tirgus ekonomika, tādējādi iegūst pilsoniskas sabiedrības, kura liberālai valstij ir tikai jāaizsargā, veidolu. Domājot, ka visu personu brīvību un vienlīdzību varētu garantēt varas dalīšana, tātad vēlēšanu rezultātā, balstoties uz vairākuma principu, izveidotās likumdošanas varas, izpildvaras un tiesu varas savstarpēja kontrole, Loks formulē jauno laiku konstitucionālo valstu pamatprincipu, ko vēl vairāk pasvīturo tiesības uz pretošanos varas dalīšanas likvidēšanas gadījumā. Arī Loka iestāšanās pret verdzību rada plašu atbalsi, īpaši kustībā pret verdzību, kas 19. gadsimta sākumā radās Lielbritānijā.

¹¹ Red. tulkojums – Otrais traktāts par valdību.

¹² Red. tulkojums – Otrais traktāts.